

I

INTRODUCERE

Peste tot în lume, mai ales în cea evoluată, se caută modalitățile cele mai potrivite pentru conservarea bunurilor culturale. Căutări justificate. Pentru că, nu mai este nevoie să o spunem, patrimoniul sau moștenirea culturală însumează măturile fundamentale ale istoriei și civilizației umane.

Ocrotirea bunurilor culturale a devenit, în ultimele decenii, o problemă care preocupă tot mai stăruitor o sferă tot mai largă de specialiști, instituții, organisme, deopotrivă naționale și internaționale, ceea ce reprezintă reflexul înțelegerii valorii și semnificației pe care aceste bunuri le prezintă. O dată cu dezvoltarea conștiinței valorii acestora s-au multiplicat, într-un ritm uimitor, și preocupările pentru păstrarea lor. Timidele începuturi individuale de ocrotire s-au dezvoltat și adâncit. A crescut, în mod considerabil, numărul specialiștilor, colectivelor și instituțiilor specializate, a formelor de intervenție și rezolvare, precum și a celor de difuzare a experienței pozitive. Grație acestora, știm astăzi ceea ce este esențial pentru a asigura patrimoniului o protecție rezonabilă. Cunoaștem cea mai mare parte a factorilor care pot modifica starea lor de sănătate și, pe această bază, chiar dacă nu în proporții echivalente, și modalitățile de contracarare a acțiunii lor. Astfel încât, privind retrospectiv, putem considera protecția patrimoniului cultural ca una din cele mai remarcabile realizări ale celei de a doua jumătăți a secolului trecut.

Cu toate acestea și oricât de paradoxal ar părea, ocrotirea patrimoniului continuă să ridice numeroase probleme. Pentru că ceea ce știm este departe de a constitui suma cunoștințelor necesare aplicării unor măsuri de protecție deplină a patrimoniului. Rămân multe probleme importante de elucidat. Am putea spune că, în unele domenii, suntem încă la începutul procesului de cunoaștere. Știm, pentru a da un exemplu, că factorii fizico - chimici ai mediului ambient au un rol important în mecanismul degradării. Cunoaștem, în mare, mecanismele și efectele lor vizibile. Dar atât! Nu operăm încă, o distincție între factorii implicați în procesele de deteriorare (umiditatea, oxigenul, poluanții) și factorii (temperatura și lumina) care condiționează, prin energia lor, procesele chimice determinate de aceștia. Locul ocupat de oxigenul liber, poate cel mai agresiv din toți și împotriva căruia nu ne putem apăra în mod direct, apare destul de nebulos. Știm tot atât de puțin, despre rolul radicalilor liberi. S-au studiat, cât s-au studiat, factorii fizico-chimici ai mediului ambient dar mai puțin instabilitatea chimică a materialelor asupra cărora aceștia acționează. Destul de multe necunoscute și în ceea ce privește locul și contribuția fiecărui factor, sinergia rezultată din simultaneitatea acțiunii lor, produsele proceselor chimice care se dezvoltă în

substrat și care devin astfel, în multe cazuri, noi factori de agresiune. Încă nu măsurăm exact cât de important este locul ocupat de procesele chimice în ansamblul deteriorării. Și multe altele.

Oricum ar fi, măsurile de conservare care ne sunt la îndemână pot să asigure patrimoniului o protecție convenabilă. Dacă însă, și numai dacă, se aplică în totalitatea lor, tuturor obiectelor, și în mod permanent.

Soluția se cheamă conservare preventivă. Dar de ce conservare preventivă și nu conservare activă sau pasivă sau aplicată așa cum se sugerează de diverși autori, specialiști în alte domenii, dar care se ocupă, printre altele și de conservare? Pentru că, conservarea preventivă reprezintă singura cale prin care bunurile culturale pot fi apărate, chiar dacă în unele cazuri doar parțial, de procesele inevitabile de degradare. Pentru că, numai prin măsuri de conservare preventivă se poate acționa preventiv, împotriva factorilor implicați în procesele de degradare, indiferent dacă aceștia sunt chimici, fizici sau biologici. Acționând direct asupra factorilor respectivi, adică asupra umidității, a oxigenului a gazelor reactive, temperaturii și luminii, vor putea fi blocate sau reduse efectele proceselor fizice sau chimice pe care aceștia le-ar putea induce. În sfârșit, dacă toate activitățile în care sunt implicate bunurile culturale (expunere, depozitare, mănuire, ambalare, transportare, fotografiere etc) ar ține seama de regulile stricte ale conservării preventive.

În ultima instanță, conservarea preventivă este impusă de factori obiectivi. Cele mai multe din procesele care provoacă degradări sunt procese de natură chimică. Și este bine de reținut că acestea provoacă întotdeauna transformări în structura și compoziția bunurilor. Astfel de procese, pe care le putem defini ca cele mai nocive, afectează cu precădere bunurile vulnerabile. Și, în sfârșit, pentru că efectele acestor procese sunt întotdeauna ireversibile. Astfel, un obiect muzeal, decolorat sau fragilizat, nu va mai putea fi readus la starea inițială apariției efectelor, orice s-ar încerca. În acest „*orice*” este inclusă și restaurarea. Și cele mai multe din efectele proceselor fizice sunt ireversibile. Rezultă astfel că, conservarea preventivă rămâne singura cale care poate asigura patrimoniului cultural o viață mai lungă.

Poate fi restaurarea o alternativă la conservarea preventivă?

Răspunsul este nu. Mai întâi pentru că restaurarea acționează asupra efectelor și nu a factorilor care le provoacă. Am văzut, de asemenea, că cele mai multe din efectele proceselor chimice, fizice sau biologice sunt ireversibile încât restaurarea, oricât ar fi de artistică sau tehnică, nu ar mai putea reface starea inițială a obiectului. Oricum, restaurarea nu ar fi o soluție, chiar dacă am putea reda obiectului aspectul și starea inițială. Restaurarea este un proces lent. Pe când masa obiectelor care necesită intervenții în acest sens crește în proporție geometrică. Această situație nu se datorează unor erori de management sau insuficienței mijloacelor de restaurare, deși și acestea își au partea lor. Este un proces strict obiectiv. Pentru că, în timp ce factorii de degradare acționează simultan, mai mult sau mai puțin continuu, asupra întregii mase a bunurilor culturale, restaurarea poate rezolva, individual, doar o infimă parte a celor degradate. Și astfel, oricât de mult s-ar mări capacitatea de restaurare, decalajul va crește, de asemenea, în mod inexorabil, dacă măsurile de conservare preventivă nu vor micșora rata proceselor de degradare.

După cum se vede, nu există alternativă. Ori se asigură protecția patrimoniului prin măsuri preventive, ori vom asista la dezvoltarea nestingherită a proceselor de degradare cu corolarul ei logic: radierea din inventarul național al bunurilor culturale a unui număr tot mai mare de valori. Și, trebuie reținut, procesele menționate nu afectează doar bunuri disparate, ici, colo, câte unul, ci întreaga masă a patrimoniului, deși nu în aceeași proporție. Rezultă, deci, că pentru a feri patrimoniul cultural național de efectele acestor procese, pentru a salva de la degradare iremediabilă milioane de bunuri, nu există altă cale decât conservarea preventivă, aplicată neabătut și continuu.

Dacă este necesar, și s-a văzut că este, să cunoaștem atâtea lucruri, să aplicăm atâtea măsuri, să respectăm atâtea reguli, atunci cineva trebuie să se ocupe, în mod special, de conservarea preventivă a patrimoniului cultural. Acest cineva nu poate fi decât conservatorul de colecție sau de muzeu, căruia îi revine, prin atribuții și pregătire, aplicarea programelor de măsuri de conservare preventivă. Suntem prima țară – și singura de altfel – care, cu mulți ani înainte, a creat la nivelul instituției muzeale funcția de conservator. În alte țări, abia a început discuția dacă celor două verigi tradiționale, *muzeograful* și *restauratorul/investigatorul*, să li se adauge și aceasta (*I*). Necesitatea acestei funcții este determinată de sfera de activități specifice și complexe de care conservarea preventivă se ocupă, ca și de faptul că este o activitate cu caracter permanent, relația obiect-factorii mediului ambiant fiind continuă. Bunurile culturale trebuie protejate în orice ipostază s-ar afla: într-o sală de muzeu, depozit, în tranzit (ambalate și itinerate). Nimic nu este mai străin acestei activități ca abordarea ciclică, sezonieră sau aleatorie a problemelor. Toate acestea fac necesară prezența permanentă a conservatorului.

Conservarea este o activitate cu caracter global. Acest principiu impune abordarea și soluționarea tuturor factorilor de care depinde starea bunurilor, întrucât orice factor neglijat, acționează negativ, neutralizarea unor factori nesoluționând acțiunea celorlalți. Nu de puține ori se aud voci care spun: „*facem asta și asta, pe celelalte când vor fi condiții*”. Sau, „*facem asta că se poate, asta nu, că nu se poate!*” Aceasta este o scuză birocratică lipsită de răspundere, care ignoră realitatea continuă a proceselor și mecanismelor de degradare.

În cadrul acestei discuții, trebuie să evaluăm mai exact și locul pe care-l ocupă condiționarea materială. Pentru că este mereu invocată. Din păcate, mai mult ca o scuză a unor stări de lucruri care în fapt nu ar avea ce căuta într-un muzeu care are, printre altele, și sarcina conservării colecțiilor pe care le deține. Condiționarea materială este esențială pentru asigurarea multor activități de conservare preventivă. Dar de aici și până la absolutizarea acestui factor este o cale lungă. Din capul locului trebuie spus că cele mai multe activități de conservare preventivă se pot face fără condiționări materiale importante. Astfel, când organizăm un depozit nu este esențială eleganța mobilierului, ci modul în care obiectul este așezat, contextul în care acesta este pus. În ultimă instanță, cele mai multe depozitări se pot soluționa prin folosirea unor stelaje simple, nepretențioase din punct de vedere economic. În ultimul timp au început să-și facă apariția în muzeele din țara noastră și altfel de moduli de depozitare decât cei improvizati și, în bună măsură nefuncționali, cu care ne obișnuisem. La muzeul de etnografie din Constanța, la Muzeul Satului din București și, probabil, și în altele. Mobilier din mase plastice, depozitare mai compactă, **aer condiționat!** Este un început bun, deși cam scump. Poate că fondurile respective ar fi fost mai necesare

pentru soluționarea altor activități (de conservare sau restaurare), ceva mai urgente. Poate! La nivelul verigilor manageriale, lipsește, de multe ori, viziunea de ansamblu a problemelor, a gradului de urgență pe care-l impune abordarea prioritară a unora în locul altora. Nu spun că modul în care au fost concepute aceste prime modele de mobilier ar fi fără reproș! Dar, încă odată, este un început bun. Trebuie investiții serioase pentru a dota muzeele cu un altfel de mobilier, pentru toate colecțiile pe care le posedă. Până când celelalte muzee își vor permite acest „lux” trebuie reținută următoarea sintagmă: „*Nu prețiozitatea mobilierului contează, ci felul în care așezăm obiectele în stelajele și dulapurile pe care le avem!*” Un costum elegant nu face purtătorul lui mai deștept.

Instalațiile de aer condiționat sunt într-adevăr necesare, așa spune, indispensabile chiar, doar în cazul muzeelor de artă. Dar dacă buzunarele noastre goale nu ne permit astfel de instalații trebuie să nu mai facem nimic pentru stabilizarea microclimatului? În acest caz, se pot face nenumărate intervenții pentru a îmbunătăți considerabil condițiile microclimatice dintr-un muzeu, fără ca acestea să implice neapărat investiții costisitoare. Bunăoară, îmbunătățirea izolației termice a încăperilor și asigurarea unui regim continuu de încălzire nu sunt obiective inaccesibile, chiar pentru cei cu mijloace materiale modeste. Oare cât ar costa renunțarea la iluminatul natural și la cel fluorescent, care sunt atât de nocive pentru colecțiile de natură organică? Oare cât ar costa introducerea unor reguli stricte de mânăuire și mișcare atentă a obiectelor? Câți bani ar solicita instruirea celor puși să mânăuiască, să așeze obiectele atunci când participă la etalarea, depozitarea, fotografierea, ambalarea și transportarea obiectelor dintr-un loc într-altul al muzeului? În altă ordine de idei, oare cât ar costa un muzeu să-și pună la punct sistemul de evidență, fototeca printre altele, a cărui absență sau ale cărei lacune nu numai că reduce, în mod considerabil, randamentul activităților de evidență, cercetare, punere în valoare a patrimoniului, dar influențează semnificativ și conservarea colecțiilor?

Toată lumea reclamă instalații de semnalizare a focarelor de incendiu, uitând un aspect esențial: o astfel de instalație, care ar costa sute de milioane, nu poate preveni pur și simplu apariția unui focar de incendiu. Ea îl semnalează, pentru a se lua măsuri. Dar atât. Ori logica îmi spune că, în acest raport, esențialul constă nu în semnalizarea unui focar ci în prevenirea apariției sale. Ori, prevenirea nu ar costa instituțiile muzeale decât efortul de a gândi un ansamblu de măsuri și reguli în acest sens, de a instrui personalul și a-l obliga să le respecte. Atât și nimic altceva.

Cum poate fi explicat faptul că, în ciuda semnalelor trimise muzeelor privind nocivitatea deosebită a iluminatului natural și fluorescent, nu s-a întreprins nimic în acest sens? Cu o singură excepție: Muzeul Enescu. Cât de mult ar costa deci, înlocuirea unor tuburi fluorescente cu câteva becuri incandescente ori blocarea totală a iluminatului natural? Ce vor face însă muzeele când vor trebui să facă amenajări speciale pentru depozitarea bunurilor vulnerabile la *U.R.* și *t. scăzute*?

Mă opresc aici cu enumerarea exemplurilor, nu înainte de a sublinia, încă o dată, că soluționarea problemelor de conservare preventivă depinde, în bună măsură, de factori sau condiții care nu sunt imposibil de întrunit: preocupare, înțelegere, cunoaștere, management corespunzător. În mod cert, degradarea patrimoniului este generată, înainte de toate, de indiferență, neglijență, necunoaștere, management defectuos.

Și acum, înainte de a pune un punct final acestei introduceri, o ultimă problemă. Este vorba despre raporturile dintre activitatea de restaurare și cea de conservare preventivă și strâns asociată de aceasta, dacă restauratorul se poate substitui conservatorului în îndeplinirea sarcinilor conservării preventive. Mai întâi, este bine să facem o subliniere: Conservarea preventivă a patrimoniului are o sferă proprie de activități, care nu se interferează în nici un chip cu restaurarea. Pentru că, în ultimul timp, se asociază, așa zice, în mod abuziv, aceste două domenii de activitate, distincte, ca și cum cel care se referă la restaurare trebuie neapărat să amintească și despre conservare sau vice-versa, creându-se impresia că a face restaurare este tot una cu conservarea. Ori, nimic nu poate fi mai fals și mai dăunător decât acest amestec de planuri, izvorât dintr-o crasă ignoranță. La un seminar internațional care a avut loc acum câțiva ani la Helsinki, seminar consacrat conservării preventive (care face primii pași și în Europa), țara noastră a fost reprezentată de un restaurator de metale și un chimist! Nu mai erau conservatori în țară? Cum să nu, dar pentru cei care au desemnat această participare (Ministerul Culturii, nu altcineva!) nu avea importanță cine se prezenta acolo! Pentru ei, era tot una să trimită la o asemenea manifestare specializată un conservator, care știe ce este conservarea preventivă, sau specialiști dintr-un alt domeniu. Cu aceasta nu punem la îndoială capacitatea profesională a celor doi, eminent pregătiți în domeniile de care se ocupă, dar nu și în conservare preventivă.

Ar fi fost o ocazie deosebită să se prezinte acolo încercările noastre, de lungă durată, de a impune conservarea preventivă ca un mod esențial de ocrotire a patrimoniului. Nu suntem singura țară care are, în structura personalului specializat, funcția de conservator? Nu tot aici s-a editat și prima lucrare generală consacrată conservării preventive? Nu tot aici s-a preconizat, pentru prima dată, organizarea compactă a depozitării bunurilor culturale prin tipodimensionare?

În aceeași ordine de idei, trebuie menționat și modul *sui generis* în care unii dintre cei care se ocupă de muzeologie introduc conservarea, disciplină specifică, în sfera foarte cuprinzătoare a muzeografiei. Este ca și cum ai confunda creșterea animalelor cu cultura cerealelor. Nu fac parte din aceeași sferă de activitate economică?

Nu vreau să spun că unor restauratori le lipsesc anumite cunoștințe de conservare dar ei sunt pregătiți să efectueze alte activități decât cele de conservare preventivă. Incursiunile sumare în domeniul conservării, care se fac la cursurile de pregătire a restauratorilor, nu pot fi considerate în nici un caz ca suficiente pentru asigurarea competenței necesare într-un domeniu cu sferă, factori și remedii proprii. În plus, din câte cunosc, cei mai mulți restauratori nu se implică, nici cum, în activitatea de conservare. Pe de altă parte, trebuie spus că pentru a face conservare preventivă, trebuie să fii permanent într-o zonă sau alta a muzeului, acolo unde au loc „mișcări” de obiecte, acolo unde se face ceva cu obiectele. Fapt care face restauratorul indisponibil, mai ales că activitatea acestuia îi solicită prezența în mod permanent în atelierul de restaurare, acolo unde procesele, intervențiile pe obiect, tratamentele, nu pot fi întrerupte și nici nu pot fi efectuate de la distanță sau, cu atât mai puțin, în absență.

Note

1.- Numeroase personalități, printre care Stolow și Organ, au subliniat importanța acestei probleme iar Hodges a făcut-o și mai direct, întrebând retoric, într-o comunicare la una din sesiunile ICOM pentru conservare: „Conservatori sau oameni buni la toate?” După cum se știe, în lumea anglo-saxonă și S.U.A.,

conservatorii (adică restauratorii) și analiștii (chimiști) se ocupă de unele probleme ale conservării preventive.

În numeroasele țări de limba engleză s-a încetățenit o confuzie de termeni: Conservation și restauration. Pe acolo restauratorii sunt definiți Conservators. Confuzia s-a extins la nivelul întregului mapamond, cu excepția României, unde conservatorul este conservator iar restauratorul, restaurator. Și încă un paradox: Acolo unde nu există conservatori în scheme, se face conservare, în timp ce la noi, unde sunt conservatori, nu! De altfel, toată societatea românească stă pe un munte de paradoxuri.